

نقد و بررسی قانون ممنوعیت استفاده از ماهواره از منظر حقوقی فقهی و جرم‌شناختی

شهرروز شهرویی^{۱*}، محمدعلی حاجی ده‌آبادی^۲

۱- دانشجوی دکتری حقوق جزا، دانشگاه آزاد اسلامی یزد، ایران

۲- دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی استادیار دانشگاه قم

ssdd2167@gmail.com

چکیده

دستگاه ماهواره تقریباً از سال ۱۳۷۲ وارد ایران شد و در سال ۱۳۷۳ بر اثر حاکم بر کشور و مباحث تهاجم فرهنگی و حاکمیت فرهنگ جهاد و شهادت به جا مانده از دوران دفاع مقدس، قانون مبارزه و جمع‌آوری و ممنوعیت آن در مجلس شورای اسلامی تصویب و چندی بعد آیین‌نامه مربوطه نیز تصویب و لازم‌الاجرا گردید که تا کنون یعنی دقیقاً با گذشت ۲۰ سال هنوز این قانون علی‌رغم برخی تعارضاتی که با فقه امامیه دارد و برخلاف مباحث دهکده جهانی و آزادی اطلاعات و آزادی بیان، حاکم می‌باشد. همه حقوق‌دانان خبره و کارشناس به این حقیقت اذعان دارند که مقنن در تصویب و تدوین قانون می‌باید به افکار عمومی توجه کامل نماید مخصوصاً در جرم‌انگاری از عملی علاوه بر در نظر گرفتن اصول حقوقی و مذهبی و دینی و سیاسی به نظر و گرایش مردم جامعه نیز بذل توجه داشته باشد در حالی که امروزه طبق آمار اکثریت مردم ایران در منازل خود ماهواره دارند و بسیاری دیگر نیز به طریقی از این دستگاه استفاده می‌کنند جرم‌انگاری داشتن و خرید و فروش این وسیله اولاً برخلاف مباحث حقوقی و سیاسی است و ثانیاً مبنای فقهی دقیقی نیز ندارد.

واژگان کلیدی: ماهواره، قانون فقه امامیه، حقوق، آزادی، جرم‌انگاری

۱- مقدمه

در ایران از سال ۱۳۷۳ تا کنون ماهواره ممنوع و استفاده از آن جرم و قابل مجازات می‌باشد در حالی که جرم‌انگاری این وسیله که از اقتضائات پیشرفت و تمدن و ارتباطات جمعی می‌باشد نه با اصول مسلم حقوقی تناسبی دارد و نه مبنای فقهی و شرعی دقیقی دارد. در این مقاله درصدد بررسی این قانون و ممنوعیت آن با استفاده از فقه و مباحث حقوقی هستیم. تا کنون بیشتر تحقیقات در این رابطه با عناوینی همچون تاثیر ماهواره در تزلزل خانواده، تاثیر ماهواره در گسترش فساد، تاثیر ماهواره در تنبلی و کم‌سوادی نوجوانان، تاثیر ماهواره در افزایش طلاق درصدد تایید قانون یادشده بوده است و تا جایی که نگارنده بررسی نموده یک تحقیق علمی بدور از جو‌زدگی و بر اساس مبانی حقوقی و فقهی ممنوعیت و جرم بودن این دستگاه بررسی نشده است. در حالی که قرن بیست و یکم هزاره سوم را طی می‌نماییم و با توجه به انفجار اطلاعات و گستردگی رسانه‌های جمعی که روز به روز جدیدتر می‌شوند نمی‌توان با قوانینی دگم‌منشانه و متحجرانه جلوی سیل اطلاعات را گرفت. ماهواره، اینترنت، موبایل، ایمیل و ده‌ها وسیله ارتباطی دیگر تنها، وسیله‌هایی برای انتقال اطاعات می‌باشند و بدیهی است هر وسیله هم استفاده مثبت دارد هم منفی و به بیان دیگر به نحوه استفاده مصرف‌کننده بستگی دارد نه اینکه در ماهیت وسیله مزبور که از پلاستیک و آهن و آلومینیم و سیم و لامپ و دیگر قطعات تشکیل شده است مطلب خاصی باشد. این تحقیق درصدد است تا از منظر حقوقی فقهی و جرم‌شناختی قانون ممنوعیت ماهواره را مورد نقد و بررسی قرار دهد.

۲- بررسی حقوقی

قانون منع استفاده از تجهیزات دریافت ماهواره‌ای در ۱۱ ماده تدوین شده که بعدها و در روند اجرایی ماده ۳ و ۱۱ این قانون، آیین‌نامه‌ی اجرایی آن در ۱۴ ماده تصویب شد و در حال حاضر این آیین‌نامه ملاک عمل در برخورد با دارندگان تجهیزات دریافت از ماهواره است. در ذیل برخی مواد و اشکالات و نکات آن تذکر داده می‌شود.

ماده ۲_ وزارت کشور موظف است با استفاده از نیروهای انتظامی و یا نیروی مقاومت بسیج در اسرع وقت نسبت به جمع‌آوری تجهیزات دریافت از ماهواره اقدام نماید.

همانطور که ملاحظه می‌شود در متن این ماده از جمع‌آوری تجهیزات ماهواره سخن به میان آمده است یعنی مقنن با بی‌اطلاعی از شرایط جهانی و رشد صنعت و تکنولوژی ابتدا در قبال ورود این وسیله سکوت پیشه نمود و بعد که این وسیله وارد کشور شد و مورد استفاده مردم قرار گرفت داشتن آن را جرم و برای آن مجازات در نظر گرفت و دستور به جمع‌آوری آن داد. در عمل ماهواره از سال ۱۳۷۲ وارد کشور شد البته قبل از آن نیز به صورت جسته و گریخته برخی افراد و شهروندان این وسیله را از خارج کشور وارد نموده بودند و در سال ۱۳۷۳ با یک سال تاخیر قانون مربوطه به آن تصویب گردید و این یعنی مقنن ما از مردم کمی عقب‌تر می‌باشد.

تبصره_ مهلت جمع‌آوری تجهیزات موجود دریافت از ماهواره از تاریخ تصویب این قانون یک ماه می‌باشد. معلوم نیست این تعیین زمان برای جمع‌آوری ماهواره به چه معناست آیا این فرصتی به نیروی انتظامی و وزارت کشور و اطلاعات است؟ که با این حساب با توجه به وجود تعداد میلیونی ماهواره در کشور آن هم بصورت علنی می‌باید تمام مسولین مربوطه محاکمه و توبیخ شوند چرا که به این تبصره عمل نمودند! آیا منظور این بوده که تنها تا یک ماه مقرر این جمع‌آوری صورت بگیرد و بعد از آن دیگر جمع‌آوری صورت نگیرد!!! خلاصه این تعیین مدت یک ماه با توجه به طولانی شدن اجرای آن به مدت ۲۰ سال! علامت سوال و تعجیبی را در ذهن حک می‌کند.

ماده ۴_ کلیه دستگاه‌های فرهنگی کشور موظفند اثرات مخرب استفاده از برنامه‌های منحرف‌کننده را در جامعه تبیین کند. این ماده مطلب درستی است که برنامه منحرف‌کننده اثرات مخرب دارد اما چه کسی با چه معیاری این منحرف‌کنندگی را تبیین می‌کند؟ و در ضمن طبق مفهوم مخالف این ماده اگر برنامه ماهواره‌ای منحرف‌کننده نبود اشکالی نباید داشته باشد. اشکال مهم از نظر فرهنگی_ اجتماعی به این ماده این است که می‌باید فرهنگ استفاده از یک وسیله قبل و حداقل هم زمان با خود وسیله به مردم تفهیم و تبیین شود و نه بعد از استفاده مردم از آن وسیله، ثانیاً این برنامه منحرف‌کننده شامل همه وسایل دیگر نیز می‌شود موبایل، ایمیل، کتاب، مجله و چرا برای آنها نیز قانون ممنوعیت و مجازات در نظر گرفته نشده است.

ماده ۵_ سازمان صدا و سیما و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (مؤسسه رسانه‌های تصویری) می‌توانند نسبت به ضبط و پخش آن دسته از برنامه‌های ماهواره که مغایر با ارزش‌ها و مبانی فرهنگ اسلامی و ملی نباشد اقدام نمایند.

ماده ۶_ دستگاه‌های صدا و سیما، پست و تلگراف و تلفن و سازمان‌های وابسته از شمول این قانون مستثنی می‌باشند. مقنن در این دو ماده بر استفاده ماهواره و اینکه برنامه‌های آن کاملاً مضر و منحرف‌کننده نیستند اقرار و اعتراف می‌نماید ولی تنها یک سازمان و دو وزارت خانه مجاز به استفاده و تعیین و تکلیف در مورد خوب و بد بودن برنامه‌ها هستند. آیا کارمند این سازمانها بودن مجوزی شرعی است که فرد کارمند دچار انحراف اخلاقی و فکری و عقیدتی نمی‌شود؟! آیا افراد این ارگانها از ویژگی خاصی برخوردارند که خوب و بد، مثبت و منفی، مضر و مفید برنامه‌های ماهواره را تشخیص می‌دهند اما بقیه مردم کشور یعنی حدود هفتاد و پنج میلیون شهروند دیگر که بعضاً از تحصیلات عالی و تجربیات برتر نسبت به کارمندان ارگانهای اشاره شده برخوردارند این تشخیص را ندارند؟!

ماده ۸_ واردکنندگان، تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان تجهیزات دریافت از ماهواره علاوه بر ضبط و مصادره اموال مکشوفه توسط دادگاه‌ها به مجازات ده تا یکصد میلیون ریال محکوم می‌گردند.

طبق ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ این مجازات درجه ۵ محسوب می‌شود. (شامبیاتی، ۱۳۹۲، ۱۷)

ماده ۹_ استفاده‌کنندگان از تجهیزات دریافت از ماهواره علاوه بر ضبط و مصادره اموال مکشوفه به مجازات نقدی از یک میلیون تا سه میلیون ریال محکوم می‌گردند.

الف - حمل، نگهداری، نصب و تعمیر تجهیزات دریافت از ماهواره ممنوع و مرتکبین به مجازات نقدی از یک تا پنج میلیون ریال محکوم می‌گردند.

ماده ۱۰_ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با همکاری وزارت پست و تلگراف و تلفن و سازمان‌های ذیربط موظفند با استفاده از اهرم‌های حقوقی و بین‌المللی در جهت حراست از مرزهای فرهنگی کشور و حفظ کیان خانواده علیه برنامه‌های مخرب و مبتذل ماهواره اقدام لازم را انجام دهند.

نفس این ماده امر مثبتی است و از جمله اقدامات پیشگیرانه ای است که لباس قانون به خود پوشیده است. البته به نظر می رسد طبق اصول و ضوابط تقنینی بهتر است در قالب قانونی مستقل و نه در ضمن جرم انگاری ارایه می شد.

تبصره - نشر آگهی های تبلیغاتی از طرق مختلف توسط مطبوعات ، صدا و سیما یا تبلیغات شهری که متضمن جواز استفاده از برنامه های ماهواره می باشد ممنوع است.

جالب است اولاً امروزه صدها شرکت وابسته ایرانی در ماهواره محصولات خود را به زبان فارسی در شبکه های مختلف تبلیغ می کنند و در ایران به خرید و فروش حتی علناً از طریق اداره پست و با استفاده از شماره تلفنهای غیر مخفی و غیر سری می پردازند و مقنن و مسولین اجرایی از کنار آن به راحتی رد می شوند در ضمن در این تبصره نشر آگهی توسط صدا و سیما را ممنوع اعلام داشته اما امروزه صدا و سیما جمهوری اسلامی دهها شبکه ماهواره ای را در ماهواره پخش و اجرا می کند !!! شبکه هایی همچون پرس تی وی ، جام جم ، کوثر و غیره چگونه است که پخش آگهی که متضمن استفاده از ماهواره است ممنوع اما پخش کل شبکه با صدها برنامه مجاز است ؟ در حالی که قانون مزبور هنوز قابلیت اجرایی دارد و نسخ نشده است . نکته مهمتر دیگر این که می دانیم که اخلاق نسبی نیست به عبارت دیگر اخلاق و اخلاقیات مطلق هستند یعنی برای همه افراد در همه زمانها و مکانها یکسان می باشند چیز بد برای همه در همه جا بد است و چیز خوب در همه جا برای همه خوب است (جمعی از نویسندگان، ۳۹۲ : ۴۲) چطور صدا و سیما می تواند برنامه های خود را از ماهواره پخش کند اما عموم مردم نمی توانند از ماهواره استفاده مثبت کنند؟

قانون ممنوعیت بکارگیری تجهیزات دریافت از ماهواره در ۲۳ بهمن ۷۳ در مجلس تصویب و در ۲۶ اسفند به تایید شورای نگهبان رسید و آیین نامه اجرایی این قانون نیز در جلسه ۹ فروردین ۷۴ هیات وزیران تصویب شده است ۱.

۳_ بررسی فقهی قانون ممنوعیت ماهواره

با توجه به استفتاءاتی که از مراجع عظام تقلید شده است می توان به وضوح دریافت که قانون یاد شده از مبنای فقهی متقنی برخوردار نیست یا دست کم اینکه با نظرات فقهای عظام سنخیت ندارد . در اینجا مناسب است استفتاءاتی که از مراجع عظام در این خصوص شده و پاسخ آنها را مرور نماییم.

۱_ آیت الله بهجت:

سوال ۶۹۲- آیا آنتن ماهواره جزو آلات لهو است؟ خرید و فروش و استفاده از آن، چه حکمی دارد؟
جواب: با وجود فساد ، استفاده از آن و خرید و فروش آن جایز نیست.

۲_ آیت الله مکارم شیرازی:

سؤال ۶۱۶ - خرید و نصب آنتن های ماهواره ای در منازل چه حکمی دارد؟
جواب: آوردن این گونه وسایل در منازل که غالباً موجب فساد است جایز نیست و خرید و فروش آن حرام است.
با توجه به این که غالب برنامه های آن فاسد است و اثرات منفی در پی دارد ، و در هر خانه ای وارد شود غالباً از آن سوء استفاده خواهد شد ، استفاده از آن جایز نیست.

۳_ آیت الله نوری همدانی:

سوال ۴۵۳ - نگاه کردن و گوش کردن به برنامه های ماهواره چه صورت دارد ؟
جواب: در صورتی که موجب انحراف فکری و اخلاقی نباشد جائز است .

۴_ آیت الله سیستانی:

سوال: در مورد خرید و فروش ماهواره کمی توضیح دهید؟
پاسخ معظم له: نگهداری آن را به کسی که بر خودش و یا برخی اعضاء خانواده اش مطمئن نیست که استفاده حرام از آن نبرد اجازه نمی دهد.

سوال: با توجه به این که برنامه های ماهواره شامل برنامه های مفید و علمی نیز هست ، نظر حضرتعالی در رابطه با استفاده از ماهواره چیست؟

پاسخ: استفاده از برنامه های میاح آن اشکال ندارد.

۵_ آیت الله وحید خراسانی:

سوال ۴۸۶_ آیا استفاده از آنتن ماهواره برای مقاصد مباح و شرعی چه حکمی دارد؟ (با توجه به اینکه اینجانب یک محقق هستم

و درباره مسیحیت و یهودیت تحقیق می‌کنم)

جواب: در فرض سؤال در صورتی که خوف انحراف عقیده یا سستی در مسائل شرعی نباشد و یا ارتکاب حرام برای دیگران نیز پیش

نباید، اشکالی ندارد.

۶_ آیت الله صافی گلپایگانی:

سوال- آیا خرید و استفاده از ماهواره جایز است؟

جواب: استفاده مشروع و مفید از آن اشکال ندارد ولی اگر در معرض استفاده نامشروع و فساد اخلاق باشد جایز نیست. در این

زمان که شرایط خاص رسانه ها و وسائل ارتباطی، صیانت اخلاقی و هویت اسلامی جامعه مخصوصاً نسل جوان را تهدید می‌کند همگان

مخصوصاً بزرگان خانواده و عائله باید مراقبت نمایند که بستگان آنها به این خطر که از خطر اعتیاد زیان بارتر است مبتلا نشوند و حیات

اخلاقی آنها محفوظ بماند.

۷_ آیت الله فاضل لنکرانی:

سؤال ۱۰۰۱: آیا خرید و نصب آنتن های ماهواره ای در منازل جایز است؟ و ثانیاً استفاده افراد از برنامه ها چگونه است؟ و ثالثاً آیا

منع کودکان از دیدن برنامه ها، مجوز تهیه و نصب آنتن و استفاده بزرگترها (پدر و مادر) می‌باشد یا خیر؟

جواب: اولاً، با توجه به آنچه مطلعین اظهار می‌دارند برنامه های ماهواره اکثراً موجب شیوع فحشا و منکر مخصوصاً در رابطه با نسل

جوان می‌باشد. لذا خرید و نصب آنتن های ماهواره ای جایز نیست. ثانیاً، صرف استفاده از برنامه ها، اگر خارج از برنامه های فوق

الذکر باشد و موجب انحراف اخلاقی و یا اعتقادی و غیره نباشد، مانعی ندارد. ثالثاً، اگر استفاده بزرگترها در همان محدوده ای باشد

که در جواب دوم ذکر شد، مانعی ندارد. ولی در عین حال عدم جواز خرید و نصب به قوت خود باقی است.

۸_ آیت الله خامنه ای:

۱_ استفاده از شبکه قرآن هرچند از طریق ماهواره باشد و برنامه های متبذل و مستهجن نداشته باشد اشکال ندارد.

۲_ هر وسیله ای که دارای دو نوع استفاده حلال و حرام باشد، خرید و فروش و نگهداری آن برای استفاده در امور حرام، حرام

است و برای استفاده های حلال جائز است، دستگاه آنتن ماهواره ای نیز از این جهت که هم برنامه های حلال دارد و هم برنامه های حرام

، حکم آلات مشترک را دارد، و اگر کسی به قصد استفاده حرام آن را خریداری و نگهداری کند خرید و فروش آن به این قصد و هم

چنین نگهداری آن حرام است. اما اگر کسی به قصد استفاده حلال آن را خریداری و نگهداری کند، خرید و فروش آن و استفاده از آن

حلال می‌باشد.

۳_ ولیکن از آنجا که داشتن ماهواره برای کسی که آن را در اختیار دارد، زمینه دریافت برنامه های حرام را کاملاً فراهم می‌کند و

گاهی نگهداری آن مفاسد دیگری را نیز دربردارد، خرید و نگهداری آن جائز نیست، مگر برای کسی که به خودش مطمئن است که

استفاده از (برنامه های حرام) نمی‌کند و بر تهیه و نگهداری آن در خانه اش مفسده ای هم مترتب نمی‌شود، لکن اگر قانونی در این مورد

وجود داشته باشد، باید مراعات گردد.

۹_ آیت الله میرزا جواد تبریزی:

سؤال ۱۲۱۱- آیا آنتن ماهواره جزو آلات لهو است؟ خرید و فروش آن چگونه است؟

جواب: بسمه تعالی بر طبق مقررات نظام باید عمل شود واللّه العالم.

سؤال ۱۶۲۴- نگاه کردن به برنامه های ماهواره چه حکمی دارد؟

جواب: بسمه تعالی چنانچه نگاه کردن آنها موجب تهیج شهوت بر حرام و ترویج فساد در خانواده باشد جایز نیست و در غیر این

صورت باید مراعات مقررات و قوانین شود، واللّه العالم.

۱۰_ حضرت آیت الله سید عبدالکریم موسوی اردبیلی: به طور کلی خرید، استفاده و نگهداری آلات مشترک، به قصد استفاده

حلال از آنها چنانچه خوف وقوع در حرام نداشته باشد اشکال ندارد، البته چنانچه قوانین و مقرراتی در موردی وجود داشته باشد مراعات

شود.

۱۱_ حضرت آیت الله سید محمدعلی علوی گرگانی: چنانچه از این دستگاه برای گرفتن کانالهای مجازی که اشکال شرعی ندارند، استفاده شود خرید و نگهداری و استفاده از آن نیز مانعی ندارد.

۱۲_ حضرت آیت الله سید صادق روحانی: ماهواره در این گونه مسائل مانند تلویزیون است.

۱۳_ حضرت آیت الله شیخ حسین مظاهری: جایز نیست.

۱۴_ حضرت آیت الله شیخ یوسف صانعی: اگر استفاده از برنامه های ماهواره باعث آلوده شدن انسان به گناه و انحراف شود، حرام است ولی استفاده صحیح برای کارهای علمی و اطلاعات، منع شرعی ندارد.^۱

۱۵_ حضرت آیت الله شیخ خلیل مبشر کاشانی نظر به اینکه ماهواره منشا مفاسد اخلاقی است و استفاده از آن غالباً سلامت فرهنگی، مذهبی خانواده و جامعه اسلامی را تهدید می کند خرید و فروش آن جایز نیست.

همانطور که ملاحظه گردید اولاً بسیاری از علما و فقها و مراجع بر مباح و جایز بودن ماهواره و استفاده از آن به شرط استفاده حلال و در راستای مقاصد مشروع علمی و تفریحی و دیگر منافع حلال تاکید دارند برخی دیگر نیز نظرشان بر این است که اگر قصد طرفین استفاده حرام باشد خرید و فروش آن نیز حرام است این همان بحث جهت معامله است که در ماده ۲۱۸ قانون مدنی متبلور است و به موجب آن در معامله لازم نیست که جهت آن تصریح شود ولی اگر تصریح شده باشد باید مشروع باشد و الا معامله باطل است. (منصور ، ۱۳۸۹ ، ۱۶۴) خوب این امر مسلم است و جای بحث ندارد که اگر قصد طرفین استفاده نامشروع و خلاف شرع باشد معامله باطل و فعلشان نیز حرام است که این بحث مطلق است و در همه موضوعات صادق است حتی در مورد خرید و فروش وسایل منزل و میز و کمد و یخچال و کولر و غیره نیز اگر قصد طرفین استفاده حرام باشد معامله باطل و استفاده نیز حرام است و اختصاصی به ماهواره ندارد.

بحث ما جایی است که کسی برای استفاده شرعی و مباح مانند دیدن برنامه های متنوع علمی و فنی و خبری و تفریحی مباح این دستگاه را بخرد و استفاده کند متأسفانه دو نکته منفی در اینجا وجود دارد یکی اینکه همانطور که در شماره ۷ با تاکید نشان دادیم آقایان علما بعضاً اطلاع دقیق و مستقیمی از این ابزار و وسایل ندارند و به اطلاع افراد دیگر بسنده می کنند و بر اساس آن فتوا می دهند هر چند با این حال نیز چنین نیست که علما و مراجع با صرف این دستگاه مخالف باشند و داشتن آن را خلاف شرع بدانند بلکه تنها مخالفتشان اولاً بر استفاده نامشروع و حرام است و ثانیاً علت مخالف برخی از آقایان بخاطر وجود قانون است و این دومین نکته منفی در این رابطه است با این توضیح که می باید قانون عرفی ما که از مجلس صادر می شود متاخر از نظرات شرعی و فتاوی علمای اعلام باشد یعنی ابتدا باید فقها و مراجع تقلید با دقت و اطلاعات کامل و با استفاده از مبانی و منابع شرعی و توجه به مقتضیات زمانی و مکانی و احکام ثانوی و اولیه حکم دستگاه ها و ابزارها و دیگر موضوعات را مشخص کنند و آنگاه مجلس در همان راستا قانون گذاری کند و نه اینکه قضیه برعکس باشد ابتدا مجلس قانونی تصویب کند آنگاه علما فتوا دهند: که چون قانونی وجود دارد لذا مخالفت با آن جایز نیست.

می توان این ماهواره را به کتب ضاله مقایسه نمود البته با اندکی تفاوت (را که نفس کتب ضاله حرام است مگر استفاده مشروع داشته باشد اما ماهواره دو وجهی است هم استفاده حرام هم حلال و نه اینکه نفس آن برای مقاصد حرام باشد) و می توان از اظهار نظر علما در آن موضوع و با تنقیح مناط حکم ماهواره را نیز استخراج نمود تعبیر شهیدین این چنین است: ینقسم موضوع التجاره الی محرم و مکروه و مباح..... فالمحرم..... و حفظ کتب الضلال عن التلف او عن ظهر القلب..... از جمله تجارتهای حرام نگهداری و تدریس و نسخه برداری کتب ضاله است.

اما خود شهید بالافاصله این حکم را تخصیص می زند که: لغير النقض یعنی اگر این کارها با کتب ضاله انجام شود اما به نیت رد و انکار آنها باشد یا اینکه بر علیه صاحبان آنها از خودشان دلیل آورده شود و کلاً استفاده مباح و مشروع از آنها شود دیگر حرمتی در معامله این کتب نیست منتها تاکید دارند که این حکم برای لمن کان من اهلها است یعنی برای کسی که اهل این کارها باشد و نه اینکه با دیدن و خواندن این مطالب خودش فوراً و بدون دقت منحرف و گمراه شود. (شهید اول ، ۱۳۷۴ ، ۸۶) حتی در باب سحر و جادو نیز علما فتوا داده اند که ولا باس بتعلمه لیتوفی به او یدفع سحر المتنبی به و ربما وجب علی الکفایه لذلک یعنی اگر یادگیری

سحر (با اینکه از تجارتهای حرام و ممنوع است) به نیت آموختن آن و حفظ خود مقابل ساحران باشد یا به نیت باطل کردن سحر مدعی نبوت باشد حرام نیست بلکه ای چه بسا تعلیم و تعلم آن واجب کفایی باشد . (شهید ثانی ، ۱۳۷۹ ، ۳۴) پس ملاک نوع و نحوه استفاده است و نه اینکه فله ای بگوییم حرام است در ضمن بر مبنای حکم عقل و با استفاده از معیار قرآن در تحریم خمر باید میزان فواید و سودها و منافع آن را با مضرات و نکات منفی آن سنجید و هر کدام غالب بود به آن طرف فتوا داد به راستی در حدود ۳۰۰۰ شبکه ماهواره ای که اکثر قریب به اتفاق آن برنامه های آموزنده دارند چه مقدار نکات منفی وجود دارد که بخاطر آن کل ماهواره را حرام و ممنوع اعلام کنیم ؟ در مورد نگاه کردن به زنان نامحرم نیز که فتاوی مشهور است که تنها به یک مورد آن اشاره می شود .

آیا دیدن شخص نامحرم از طریق رایانه، تلویزیون، ماهواره و دیگر وسایل الکترونیکی تصویری حرام است؟
حضرت آیت ... خامنه ای : نگاه کردن به تصویر زن نامحرم، حکم نگاه کردن به خود زن نامحرم را ندارد ، بنابراین اگر نگاه از روی لذت نبوده و خوف افتادن به گناه نباشد و تصویر هم متعلق به زن مسلمانی که بیننده آن را می شناسد نباشد ، اشکال ندارد و بنا بر احتیاط واجب نباید به تصویر زن نامحرم که بطور مستقیم از تلویزیون پخش می شود، نگاه کرد ولی در پخش غیر مستقیم تلویزیونی اگر ریبه (قصدهای جنسی) و ترس افتادن به گناه نباشد، نگاه کردن اشکال ندارد ۱ .

لذا از این نظر نیز همانطور که در این فتوا روشن است اگر نگاه به ماهواره بدون قصد تلذذ باشد اشکال شرعی نیز ندارد حال روا نیست بخاطر اینکه برخی افراد ممکن است استفاده حرام از ماهواره کنند یا با قصد تلذذ نا مشروع به ماهواره نگاه کنند کلا ماهواره را ممنوع اعلام داریم .

۴_ بررسی جرم شناختی قانون ممنوعیت استفاده از ماهواره

عدم توجه مقنن به واقعیات جامعه و جهان امروزی باعث شده با تصویب این قانون مشکلاتی حادث شود از جمله اینکه : می دانیم که در علم جرم شناسی رقم سیاه بزهکاری به رقمی از جرائم که در جامعه در زمان و مکان معین ارتکاب یافته اند اما افشاء و کشف نشده است است اطلاق می شود به عبارتی رقم سیاه مساوی است با رقم بزهکاری واقعی منهای بزهکاری ظاهری . در برابر آن رقم خاکستری قرار دارد که عبارت است از جرایمی که مجرمان آنها را انجام می دهند کشف و افشاء هم شده اند اما مباشران آنها شناسایی و دستگیر نمی شوند . (رفاهی ، ۱۳۹۲ ، ۳) در این راستا باید گفت مقنن با جرم انگاری ماهواره و استفاده از آن سبب شده اولاً رقم سیاه جرم بالا برود چرا که طبق آمار رسمی ۶۰ درصد مردم ایران از ماهواره استفاده می کنند آمار غیر رسمی این رقم را تا ۷۵ درصد نیز بیان کرده اند ثانیاً مقنن بدون توجه به عدم توان و عدم امکان نیروی انتظامی و دستگاه قضا برای برخورد با استفاده کنندگان ماهواره رقم خاکستری جرم را نیز بالا برده چرا که دستگاه قضا اگر بخواهد طبق قانون مزبور عمل کنند می باید ۶۰ درصد مردم ایران یعنی حدود ۴۰ میلیون نفر را دستگیر و محاکمه کند ! این مساله چگونه با تراکم پرونده های جزای و ترافیک جمعیت کیفری ایران که خود معضلی بس بزرگ است سازگار می باشد .

نکته دیگری که باید در همین جا بدان اشاره نمود در خصوص جمع آوری دستگاههای ماهواره توسط نیروی انتظامی می باشد می دانیم که نحوه ورود به اماکن و منازل در قانون آیین دادرسی کیفری طی مواد ۹۶ تا ۱۰۰ قانون مزبور دقیقاً تبیین شده است (منصور ، ۱۳۹۰ ، ۵۶) و حتی در ماده ۲۴ قانون آیین دادرسی کیفری تصریح شده که برای تفتیش منازل ، اماکن و اشیاء باید با استفاده از اجازه مخصوص مقام قضایی باشد هر چند اجرای تحقیقات به طور کلی از طرف مقام قضایی به ضابط ارجاع شده باشد . (همان ، ص ۳۷) هرگز نمی توان به نیروی انتظامی به صورت کلی و فله ای مجوز داد که از طریق هلی کوپتر وارد پشت بام خانه ها شده و اقدام به جمع آوری دیشهای ماهواره نمایند بنابراین می توان از پرسنل ناجا در این خصوص شکایت نمود و خواستار برخورد قضایی با آنان شد لذا مقنن با تصویب این قانون نه تنها مشکلی را بر طرف ننموده بلکه هم برای پرسنل خدمت ناجا مشکل آفرینی نموده و هم حقوق شهروندی و قانون آیین دادرسی کیفری که مصوبه خودش بوده را عملاً نقض نموده و زیر پا گذاشته است .

مطلب بعدی این است که وقتی حدود ۶۰ درصد مردم از این وسیله استفاده می کنند علی رغم اینکه علم و اطلاع دارند که این عمل جرم است تالی تلو فاسد دیگری نیز در پی دارد و آن اینکه این روش باعث می شود وقتی مردم یک بزه را انجام دادند و در عین حال می دانند که خیل کثیری از مردم دیگر نیز آن جرم را به راحتی انجام می دهند این تصور باعث می شود مردم در ذهن خود نسبت به جرم و بزه حساسیت خود را از دست بدهند و این سبب می شود برای ارتکاب دیگر جرایم و بزه ها نیز آمادگی داشته باشند .

در عین حال حدود ۶۰ درصد مردم مخاطب ماهواره هستند . براساس آخرین پژوهشی که از سوی دو استاد دانشگاه با تخصص رسانه انجام گرفته و نتیجه آن نیز به شکل رسمی منتشر شده است ، « حداقل ۶۰ درصد مردم ایران از برنامه های ماهواره استفاده می کنند » . بخشی از نتیجه های این پژوهش در آخرین شماره نشریه « مهرنامه » نیز به چاپ رسیده بود . در پژوهش دو استاد دانشگاه

از « ناکامی شبکه‌های تازه تاسیس صدا و سیما در جذب مخاطب » یاد شده و برای نمونه شبکه « مستند » نتوانسته بیش از صد هزار مخاطب داشته باشد اما شبکه فارسی نشنال جئوگرافی که ساختاری مستندگونه دارد، در داخل کشور چندین برابر این رقم مخاطب دارد. ۱.

در کشور ما از سالهای اول انقلاب شاهد برخورد مواجهه نامناسب و عجولانه با پدیده ای مانند ویدئو نیز بوده ایم در سالهای اخیر نیز مبارزه با اینترنت و بحث فیلترینگ آن ، موبایل ، پیامک ، ایمیل ، بلوتوث و دیگر وسایل ارتباط جمعی هستیم .البته نگارندگان کمترین شکلی در حسن نیت واضعان چنین قوانینی ندارند ولی به نظر می رسد که کمترین آگاهی از شیوه مواجهه منطقی با چنین پدیده هایی نداشته باشند و همین امر باعث می شود برخی این نوع برخوردها را متحجرانه تلقی نمایند می دانیم که کمی قبل تر از اینها بودند خیل کثیری از متحجران که با تلویزیون و مجله و روزنامه و حتی میکروفون نیز مخالف بودند و حتی این ابزار را باعث گمراهی و تباهی و از دست رفتن دین می دانستند اما کم کم و به مرور زمان متوجه اشتباه خود شدند و نه تنها با آن مخالفت نکردند بلکه خود در صف مقدم استفاده از آن قرار گرفتند . مواجهه با پدیده هایی از این دست نیازمند دانشهای گوناگونی از جمله جرمشناسی و سیاست جنایی است. از منظر جرمشناسی نوین بهترین راه مواجهه با این پدیده تقویت خود کنترلی افراد جامعه است . دیدگاههای مختلفی که از سوی نظریه پردازان کنترل مانند هیرشی ارایه شده است همگی بر تقویت بینشهای فردی و آموزش خود کنترلی به عنوان بهترین راه مواجهه با امیال و پدیده های مجرمانه تاکید می کند. روشن است ممنوعیت های فراوان بر حسب آنچه در روانشناسی جنایی بیان می شود بیشتر تحریص فردی به جرم و انحراف را موجب می شود .

در مکاتب و نظریه های نوین جامعه شناسی یعنی نظریات از دهه هفتاد میلادی به بعد شاهد عملکردهای خاصی هستیم که می توان این ممنوعیتهای ماهواره و امثال آن را در این چارچوب نیز بررسی نمود در این نظریات که به نظریات مکاتب راستگرا معروفند نگاه به جرم یک نگاه ایدئولوژیک است و لذا در راستای حفظ ایدئولوژی تشدید کیفر و استفاده از تدابیر شدیدتر برای کشف جرم و تعقیب مجرم در دستور کار قرار می گیرد در کشورهای دنباله رو این مکاتب تاکید بر اقتدار دولت بر جنبه هایی از زندگی اجتماعی وجود دارد هرچند صحبت از خصوصی سازی می شود اما اقتدار دولت را در جنبه های دیگر زندگی می توانیم مشاهده کنیم مثل هنجار سازی، در این کشورها تلویزیون به بخش خصوصی داده نمی شود (اصل ۱۷۵ قانون اساسی ایران در مورد صدا و سیما قابل توجه است) چرا که دولت قصد دارد تمام تفکرات خود را و تنها تفکرات خود را به خورد مردم بدهد و لذا مباحث آزادی بیان و اندیشه در این کشورها جایگاهی ندارد در این نظامها به دنبال افزایش مجازات و تشدید میزان مجازات هستیم (تطبیق قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ با قانون مصوب ۱۳۹۲ این واقعیت را روشن می کند ! در همین موضوع ماهواره مجازات آن در برخی فروع طبق قانون جدید درجه ۵ که مجازاتی سنگین است محسوب می شود) این در حالی است که در مباحث کیفر شناسی مطرح است و از زمان سزار بکاریا (بکاریا ، ۱۳۸۹ ، ۸۹) مطرح بوده که آنچه در وقوع جرم می تواند موثر باشد حتمیت و قطعیت مجازات است و نه میزان و شدت مجازات در این کشورها با شدت هر چه تمام تر (تا جایی که مردم به پا خیزند و مقابل دولت بایستند) نظریه تساهل صفر^۲ و اندیشه پنجره های شکسته^۳ اجرا می شود در این کشورها مسولین افرادی از آسمان آمده قلمداد می شوند که از جایگاهی والا با مردم برخورد می کنند و همواره نگاهی تحقیر آمیز به مردم دارند در سال ۲۰۰۳ سارکوزی در فرانسه به کامیونداران معترض لقب اراذل و اوباش را داد که با شورشها و اعتصابات مجبور به عذرخواهی شد. در این کشورها بخاطر اینکه تراکم کیفری شدیدی وجود دارد (در ایران بیش از هزار عنوان مجرمانه داریم که قانون برای آنها مجازات تعیین نموده) پلیس از اقتدار و حوزه قدرت بیشتری برخوردار است و لذا شاهد درگیری و اصطکاک بیشتر مردم با پلیس هستیم بطوری که در غرب به پلیس لقب خوک کثیف^۴ داده اند یعنی پلیسی که باید مظهر امنیت و آسایش باشد در این کشورها نماد و سمبل دیکتاتوری و ابزار آن محسوب می شود . به راستی چرا باید تمام نشانه های مکاتب منفی غربی در کشور اسلامی ما با هزاران سال سابقه فرهنگ بالای ایرانی و با داشتن فقه غنی اسلامی وجود داشته باشد.(رحمت،۱۳۹۲: ۳۰)

اگر به وجدان و اوضاع و احوال کشور و طرز تفکر برخی مسولین نگاهی دقیق بکنیم در می یابیم که علت اصلی مخالفت با ماهواره بیشتر عقیدتی و سیاسی است و نه شرعی لذا می باید در این زمینه توضیحاتی داد و البته در جای خود ماهواره را از نظر شرعی نیز بررسی خواهیم کرد . مسولینی که مخالف ماهواره می باشند اکثرا از روی خیر خواهی معتقدند که برنامه های ماهواره فکر و ذهن جوانان ما را خراب و منحرف می کند و از دین باوری و ارزشهای والای انسانی و اسلامی و انقلابی را در آنان کم رنگ و یا نابود می کند و لذا علت مخالفتشان در واقع این مطلب می باشد این افراد می خواهند به زور هم که شده جوانان را عاقبت به خیر کنند و از انحراف نجات

۱_ <http://fararu.com/fa/news/>

- 1- Zero tolerance
- 3- Broken windows
- 3- Dirty pig

دهند و در این راستا اعتقادی به آزادی بیان (بیانی که باعث تشکیک و تردید در اعتقادات عقیدتی و سیاسی بشود) ندارند؛ در این قسمت به نقل قول‌هایی از شهید مرتضی مطهری در این خصوص می‌پردازیم همانطور که می‌دانیم وی از تئوریسینهای اولیه انقلاب بودند و مطمئناً حرف و کلام ایشان می‌باید برای مدافعان نظام حجت باشد.

شان نزول آیه لا اکراه دین^۱ این است که مردم اوس و خزرج جوانان خود را برای یادگیری علم نزد یهودیان می‌فرستادند که این جوانان نیز کم‌کم به دین یهود در آمدند وقتی اسلام نازل شد و این دو طایفه مسلمان شدند به جوانان خود گفتند که دیگر حق رفت و آمد با یهودیان را ندارید و باید مسلمان شوید ولی جوانان قبول نکردند و مقابل درخواست خانواده‌های خود مقاومت نمودند این بود که آیه فوق نازل شد پیغمبر اکرم فرمود نه، باید ندارد، شما باید اسلام را بر آنها عرضه کنید، اگر پذیرفتند، پذیرفتند و اگر نپذیرفتند ما اسلام اجباری هرگز نمی‌خواهیم لا اکراه فی الدین قد تبیین الرشد من الغی. (شهروی، ۱۳۷۸، ۱۸۵) ایشان در جایی دیگر وقتی مبانی حکومت جمهوری اسلامی را ترسیم می‌کردند در مورد تقلید کردن در اعتقادات و لزوم آزادی در فهم و درک و انتخاب که باید نقشه راه جمهوری اسلامی باشد می‌نویسند: گاهی عقیده‌ای به بشر تحمیل می‌شود، از هر راهی ولو از راه تقلید آبا و اجداد و بعد انسان به آن عقیده خو می‌گیرد و آن عقیده بدون آنکه با قوه تفکر او کوچکترین ارتباطی داشته باشد در روح او مستقر می‌گردد اولین خاصیت و اثر این گونه عقاید این است که جلو تفکر آزاد انسان را می‌گیرد و به صورت زنجیر برای عقل و فکر انسان در می‌آید. اینگونه عقاید عبارتست از یک سلسله زنجیرهای اعتیادی و عرفی و تقلیدی که به دست و پای فکر و روح انسان بسته می‌شود..... ملتهایی هم که نه از روی تفکر عقایدی را پذیرفته‌اند بلکه از روی یک نوع عادت، تقلید، تلقین و... آن عقاید را پیدا کرده‌اند چون فکر آنها را به زنجیر کشیده است، نیروی دیگری لازم است که این زنجیرها را پاره کند. عرض نمی‌کنم که یک زنجیر دیگری به دست و پای او بنهد و عرض نمی‌کنم که یک فکر و عقیده‌ای حتی یک عقیده مبتنی بر فکری را به او تحمیل بکند بلکه می‌گویم که او را از این زنجیرها آزاد بکند تا بتواند خودش آزادانه فکر کند و عقیده‌ای را بر مبنای تفکر انتخاب بکند. (شهروی، ۱۳۷۸، ۱۸۶)

متأسفانه برخی مسولین دلسوز گمان می‌کنند برای حفظ ایمان جوانان می‌باید گوش و چشم آنان را به روی تمام صداهای مخالف و حرف‌هایی که دور از ایمان است بست و تنها مطالب خود را به ذهن آنان منتقل نمود اما شهید بزرگوار نظری دیگر دارند: یکی از چیزهایی که خودش طبعاً زوربردار نیست و چون زوربردار نیست موضوع اجبار در آن منتفی است ایمان است. آنچه که اسلام از مردم می‌خواهد ایمان است نه تمکین مطلق اعم از آنکه ایمان داشته باشند یا ایمان نداشته باشند. آن به درد نمی‌خورد، نمی‌تواند پایدار بماند، تا زور هست باقی است، زور که رفت آن هم منتفی می‌شود به انتفا علت خودش. (شهروی، ۱۳۷۸، ۱۸۸)

به نظر می‌رسد راه مقابله با شبهه افکنان در شبکه‌های ماهواره عقدن نمودن ماهواره نیست بلکه راهش این است که ماهواره آزاد باشد منتها در کنار آن صدا و سیمای ما با استفاده از کارشناسان خبره به پاسخ‌گویی آن شبهات پردازند شهید برداشتش از دین اسلام همین گونه است: قرآن می‌فرماید مردم را با حکمت دعوت کن: ادع الی سبیل ربک بالحکمه و الموعظه الحسنه ۲ مردم را با دلیل و منطق دعوت کن تا روح و قلب آنها را خاضع بکنی تا عشق و محبت در دل آنها ایجاد بکنی. در آیه دیگر می‌فرماید: فذكر انما انت مذکر لست علیهم بمصیطر ۳ ای پیغمبر وظیفه تو گفتن و ابلاغ و یادآوری است تو که مسلط بر این مردم نیستی که بخواهی به زور آنها را مومن و مسلمان بکنی پس بعضی از موضوعات است که خود آنها موضوعات زوربردار و اجبار بردار نیست طبعاً در این گونه مسایل باید مردم آزاد باشند یعنی امکانی غیر از آزادی وجود ندارد. (شهروی، ۱۳۷۸، ۱۹۰) اگر به مردم در مسایلی که باید در آنها فکر کنند از ترس این که مبدا اشتباه بکنند به هر طریقی آزادی فکری ندهیم یا روحشان را بترسانیم که در فلان موضوع دینی و مذهبی مبدا فکر بکنی که اگر فکر بکنی و یک وسوسه کوچک به ذهن تو بیاید به سر در آتش جهنم فرو می‌روی، این مردم هرگز فکرشان در مسایل دینی رشد نمی‌کند و پیش نمی‌رود. (شهروی، ۱۳۷۸، ۱۹۴)

۵_ نتیجه و پیشنهاد

در کشور ما از سال ۱۳۷۳ قانون ممنوعیت استفاده و خرید و فروش ماهواره تصویب شده است و هم‌اکنون با گذشت بیست سال همچنان هر از چند گاهی شاهد جمع‌آوری این وسیله که به تعبیر آقایان دجال آخر الزمان است، هستیم و باز بعد از چند روز روی تمام پشت بام‌ها دیشهای ماهواره نصب و راه‌اندازی می‌شوند. این نحوه ممنوعیت اولاً مبانی شرعی دقیق و درستی ندارد چه از نظر فقهی استفاده‌ی نارواست که موجب حرمت است ثانیاً با معیارهای حقوقی تناسبی ندارد چه گذشته از نقض حقوق و آزادیهای فردی از نگاهی عادلانه به شهروندان بی‌بهره است و ثالثاً از منظر جرم‌شناختی نیز اشکالات گوناگونی داشته و تالی تلوهای فاسد

متعددی را به دنبال دارد. این عملکرد از طرفی باعث تراکم کیفی و نقض قانون در موارد اشاره شده می شود و از طرفی آمار سیاه و خاکستری جرم را بالا برده است و مضرات این قانون از منافعش (اگر منافی داشته باشد) به مراتب بیشتر است و از همه گذشته سبب می شود افراد جامعه از اطلاعات و اخبار جهان پیرامون خود بی خبر باشند و تنها از یک سری آبخورهایی خاص که از فیلتر دیدگاه تنگ نظرانه مسولین وقت گذشته از دنیا با خبر باشند شبیه همان مثال غار افلاطون است که وقتی افرادی را از کودکی در غاری به عمق بیست متر رو به دیوار غار نگاه داریم و حق خروج از غار را به آنها ندهیم و تنها به آنها بگوییم سایه هایی که روی دیوار می بینند (که سایه آدمهایی است که از جلو غار رد می شوند) انسانهای خارج از غار هستند! مشخص است که دید این افراد نسبت به خودشان و جهان هستی و جوامع دیگر تا چه حد کوتاه بینانه و ناقص است و این مطمئنا با بحث گفتگوی تمدنها و تاکیدات قرآن مبنی بر قل فسیروا فی الارض ۱ نیز منافات و در تعارض است.

در حالی که در بین ۲۰۰ کشور جهان تنها سه کشور ماهواره را ممنوع اعلام داشته اند با توجه به اقبال و رویکرد عموم و یا اکثر مردم به دستگاه ماهواره و استفاده های مثبت از آن پیشنهاد می شود مسولان قانون ممنوعیت استفاده از ماهواره را لغو نمایند و به جای مبارزه منفی با صنعت و پیشرفت و تکنولوژی که با تجربه بیست ساله راهی جز شکست باقی نمی ماند سعی نمایند فرهنگ سازی کنند و این هزینه و امکانات را صرف ترویج فرهنگ استفاده درست از ماهواره در راستای ترویج علم و اطلاعات و تفریحات سالم و پر بار نمودن اوقات فراغت جوانان نمایند و توجه داشته باشند که طبق حدیث الانسان حریص علی ما منع (متقی هندی، ۹۷۷، ۱۱۷) هرچقدر ممنوعیتها بیشتر شود رغبت و میل و حتی حرص مردم به استفاده از این وسیله بیشتر می گردد و با پیشرفت علم دستگاه های کوچکتر و سبکتری که از دید نیروی انتظامی نیز مخفی می ماند وارد کشور می شود. بایستی بیش از آنکه در صدد ایجاد ممنوعیت و محدود سازی آزادیهای فردی از طریق جرم انگاری باشیم با ترغیب افراد به خود کنترلی و حفظ خانواده خویش نسبت به ایجاد حساسیت منطقی در آنها نسبت به پدیده های پیرامونی خویش اقدامات لازم را به عمل آوریم.

منابع

- ۱_ بکاریا، سزار، (۱۳۸۹)، جرایم و مجازاتها، چاپ ششم، تهران، نشر میزان
- ۲_ جمعی از نویسندگان، (۱۳۹۲) اخلاق اسلامی، قم، نشر معارف
- ۳_ رفاهی، علی اصغر، (۱۳۹۲)، تقریرات، دانشگاه آزاد واحد میبد
- ۴_ رحمت، محمدرضا، (۱۳۹۲)، تقریرات، دانشگاه آزاد واحد میبد
- ۵_ شهید اول، (۱۳۷۴)، اللعنه الدمشقیه، جلد اول، قم، اسماعیلیان
- ۶_ شهید ثانی (۱۳۷۹)، شرح لعهه الدمشقیه، چاپ ششم، قم، اسماعیلیان
- ۷_ شیروانی، علی (۱۳۸۳)، ترجمه و تبیین شرح لعهه، جلد ششم، قم، دارالعلم
- ۸_ شهریوی، داود (۱۳۷۸)، فکر و اندیشه از دیدگاه شهید آیت الله مطهری، قم، ناصر
- ۹_ شامبیاتی، هوشنگ (۱۳۹۲) قانون مجازات اسلامی، تهران، مجد
- ۱۰_ صانعی، یوسف (۱۳۸۱)، رساله توضیح المسائل، چاپ سی و چهارم، قم، انتشارات میثم تمار
- ۱۱_ منصور، جهانگیر (۱۳۸۹) مجموعه قوانین با آخرین اصلاحات قانون اساسی قانون مدنی، چاپ سی و نهم، تهران، نشر دوران
- ۱۲_ منصور، جهانگیر (۱۳۹۰) قوانین و مقررات آیین دادرسی کیفری، چاپ سی و هشتم، تهران، نشر دیدار
- ۱۳_ متقی هندی، (۱۹۷۷) کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیجا، بی نا
- ۱۴_ نجفی ابرند آبادی، حسین (۱۳۷۸) تقریرات درس جامعه شناسی جنایی، دانشگاه تربیت مدرس دانشکده علوم انسانی دوره کارشناسی ارشد، تهیه و تنظیم محمدی و موسی زاده عباسی

سایتها

- سایت مجلس، ۱۳۹۲/۱۰/۲۰ <http://tarh.majlis.ir>
- سایت خبری، ۱۳۹۳/۸/۲۱ <http://fararu.com/fa/news/>
- سایت آیت الله صانعی، ۱۳۸۹/۴/۱۵ www.saanei.org
- سایت استفتائات از آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۶/۷/۶ <http://islamquest.net/fa/archive/question/fa1493>
- سایت خبری، ۱۳۹۱/۸/۶ <http://fararu.com/fa/news/>